

فصلنامه تاریخ اسلام

سال پنجم، پاییز ۱۳۸۳، شماره مسلسل ۱۹، ص ۱۱۷-۱۲۵

اقدامات فرهنگی سید مطلب مشعشی

عبدالنبی قیم

مشعشعیان در قرن نهم هجری (۸۴۵ق) حکومتی شیعی بر مبنای آموزه‌ها و تعالیم سید محمد بن فلاح در حویزه پایه‌ریزی کردند. سید مطلب مشعشی نواده‌ی چهارم سید محمد فارغ از دغدغه‌های قدرت و حکومت و بی آنکه در فکر کسب قدرت باشد، امیری دانشمند و دانش‌پرور بود. او با فراخواندن علما به حویزه و تأسیس مدرسه‌ی علوم دینی در آن شهر موجبات تربیت نسل جدیدی از امرای مشعشی گردید. فرزند او سید خلف و نواده‌ی او سید علی خان از جمله تربیت یافتگان این دوره هستند که از علمای شیعه محسوب شده و تألیفات ارزشمندی از خود به یادگار گذاشته‌اند.

واژه‌های کلیدی: خوزستان، مشعشعیان، حویزه، سید مطلب مشعشی.

سید مطلب موسوی مشعشی، پدر سید مبارک خان را باید یکی از علمای برجسته و تأثیرگذارِ اواخرِ قرن دهم هجری نامید. او فرزند سید بدران بن سید فلاح بن سید محسن بن سید محمد مشعشی است و با چهار پشت به بنیان‌گذار حکومت مشعشیان، یعنی سید محمد بن فلاح می‌رسد. سید مطلب بدون آن که سودای قدرت و فرمانروایی در سر داشته باشد، به جای وارد شدن در حوزه‌ی قدرت و منازعات مرتبط به آن، با روی آوردن به اقدامات و فعالیت‌های فرهنگی، منشأ خدمات شایانی گردید و نام نیکی از خود به جای گذاشت. او جزء معدود موالی مشعشی بود که پدرش سید بدران، برادرش سید سجاد و پسرش سید مبارک، همگی فرمانروا و حاکم بودند، اما او بر اریکه‌ی قدرت نشست و به فکر به دست آوردن آن نبود. همین خصلت سید مطلب سبب گردید تا دوره‌ی او، عصر طلایی مشعشیان در عرصه‌ی علم و ادب باشد و پس از آن، علمای چندی از خاندان مشعشی پا به عرصه‌ی وجود گذارند.

سید مطلب پس از به قدرت رسیدن پسرش سید مبارک، از قدرت و نفوذ او برای بسط، ترویج و آموزش علوم آن دوره، استفاده کرد. او با دعوت از شیخ عبداللطیف جامعی و تأسیس مدرسه‌ی علوم دینی در حویزه، به تربیت نسل جدیدی از امرای دانشمند و دانش‌پرور مشعشیان، همت گماشت. پیش از آن نیز سید مطلب، نهایت احترام و اکرام را نسبت به پدر شیخ عبداللطیف، یعنی شیخ نورالدین علی، ابراز داشته و او را در دورق، مسکن داده بود. شیخ نورالدین علی از شاگردان شهید ثانی بود، که از جبل عامل به عراق مهاجرت کرد. او ابتدا به نجف و سپس به دورق رفت.^۱ پسر شیخ نورالدین، یعنی شیخ عبداللطیف نیز از عالمان دینی بود، که به دلیل احاطه بر علوم آن دوره، او را *ابی جامع* لقب داده بودند. او از شاگردان شیخ بهایی بود و مؤلف *امل الامل*، او را *فقیه صالح* معرفی می‌کند.^۲ اهتمام و عنایت سید مطلب به ترویج و آموزش علوم، و توجه خاص ایشان به شیخ نورالدین علی و بعدها به شیخ

عبداللطیف، نشان دهنده‌ی دانش‌دوستی و دانش‌پروری او است؛ به همین دلیل مولانا کمال‌الدین محمد بن حسن استرآبادی، شرح فصولِ خواجه نصیر را به نام سید مطلب مشعشی نوشت.^۳

تأسیس مدرسه‌ی علوم دینی در حویزه توسط سید مطلب، با هدایت و مدیریت شیخ عبداللطیف جامعی، نقش مهمی در گسترش آموزش‌های دینی در مناطق تحت نفوذ مشعشیان داشت. با گشوده شدن مدرسه‌ی علوم دینی، تعداد زیادی طلبه و همچنین امرای خاندان مشعشی، در آن به آموزش پرداختند و علمای بزرگی در دامن آن پرورش یافتند. سید خلف و سید راشد، پسران سید مطلب، از جمله‌ی تربیت یافتگان همین مدرسه بودند.

سید خلف مشعشی را باید فرزندِ خلفِ سید مطلب دانست، زیرا نه تنها راه و روش پدر را در میل و گرایش به علوم آن روز دنبال کرد؛ بلکه فراتر از او، در این راه آن‌چنان پیش رفت که یکی از علمای شیعه گردید.^۴ او فرزند سید مطلب، با مادری از بنی تمیم بود و در جوانی در رکاب برادر بزرگ‌ترش سید مبارک بود. او به همراه برادرش در بسیاری از نبردها، حضور فعال داشت و رشادت‌ها و دلاوری‌ها از خود نشان داده بود.^۵ علاوه بر شجاعت و مرتبه‌ی علمی، سید خلف دارای قریحه‌ی شاعری نیز بود. ریاضت‌پیشگی و عبادت سید خلف، سبب گردیده بود تا همواره او را در عبادت، مثال بزنند.^۶ همچنین از علاقه‌ی سید خلف درباره‌ی عمران و آبادی قریه‌ها و احیا و آبیاری اراضی، یاد کرده‌اند؛ کما این‌که خلف آباد^۷ به عنوان یکی از قصبه‌های مهم مشعشیان با ابتکار او آباد و به نام او نام‌گذاری شد.^۸

اما آن‌چه شأن و منزلت علمی سید خلف مشعشی را بیش از هر چیز برجسته و متجلی می‌گرداند کتاب‌های او است، که مزید بر شجاعت، عبادت، علاقه به عمران و آبادانی و قریحه‌ی شاعری این عالم بزرگوار است. مجموعه‌ی آثار گران‌بهای به جا مانده از سید خلف مشعشی عبارت از: *سیف الشیعه*، در حدیث و در طعن دشمنان شیعه؛ *برهان شیعه*، در

اثبات امامت؛ *الحجة البالغة*، در کلام و هم‌چنین اثبات امامت؛ *فخر الشیعة*، در فضایل امام علی علیه السلام؛ *المنهج القويم*، در کلام حضرت علی علیه السلام و *حق الیقین* در سلوک و طریقت می‌باشند.^۹

بعد از سید خلف می‌بایست از پسر او سید علی، معروف به سید علی خان نام برد؛ او نیز از جمله دانشمندان بزرگ شیعه است. نویسنده‌ی کتاب *ریاض العلماء* او را از «اکابر علما» می‌داند، که به تصوف نیز گرایش داشته است. به اعتقاد او بخش اعظم نوشته‌های سید نعمت الله [جزایری] شوشتری برگرفته از تألیفات این سید بزرگوار است.^{۱۰} علامه محمد بن حسن خَر عاملی نیز او را عالم، فاضل، شاعر و ادیب گرانقدری می‌داند که در باب اصول و امامت و...، تألیفاتی از خود به یادگار گذاشته است.^{۱۱}

دانش پروری و دانش‌دوستی امرای مشعشعی، سبب گردیده بود تا در دوره‌ی سید علی مشعشعی، سید نعمت الله جزایری، نیای سادات جزایری خوزستان، از جزایر به حویزه آمده و در آن جا سکونت گزیند و پس از مدتی به شوشتر عزیمت کند.^{۱۲} سید نعمت‌الله، در کتاب *الانوار النعمانية* پس از ذکر دوستی و مراوده‌ی خویش با سید علی، او را در علم، ادب، عبادت، رسیدگی به حال مردم و شعر، سرآمد توصیف کرده است.^{۱۳}

برخلاف سید مطلب و سید خلف، سید علی مشعشعی از سال ۱۰۶۰ تا ۱۰۸۸ قمری حاکم مشعشعیان بود و بر حویزه و اطراف آن حکومت می‌راند.^{۱۴} با این وجود، علی‌رغم ناآرامی‌ها و درگیری‌های دوره‌ی حکومت سید علی، کتاب‌های زیر، از او به یادگار مانده است:^{۱۵}

۱. *الانورا المبین*، چهار جلد در باب حدیث؛

۲. *خیر المقال فی مدح النبی و الآل*، چهار جلد؛

۳. *نکت البیان*، در سه فصل و فصل اول در تفسیر قرآن؛

۴. *منتخب التفاسیر*، در تفسیر قرآن؛

۵. خیر الجلیس و نعم الانیس، دیوان شعر؛

۶. المقاصد، رساله‌ی ارسالی به عنوان هدیه برای شیخ علی، فرزند شهید ثانی.

علاوه بر کتب مذکور، اشعار فراوانی از سید علی خان به یادگار مانده است.

پس از سید علی بن سید خلف، باید از نوه‌ی او سید علی بن سید عبدالله نام برد؛ سید علی و پدرش سید عبدالله، هر دو از فرمانروایان مشعشعی بودند. سید عبدالله برای مدت کوتاهی، یعنی هفت ماه و بیست روز، والی مشعشعیان بود و در سال ۱۰۹۷ قمری بدرود حیات گفت، و پسر او سید علی، یک بار در سال ۱۱۱۲ قمری، به مدت هشت ماه و بار دیگر در سال ۱۱۲۷ قمری، حاکم مشعشعیان گردید. از آن جا که علم و ادب در آن دوره از رونق و شکوفایی خاصی برخوردار بود و سید عبدالله نیز همانند پدرش سید علی و جدش سید خلف، دانش‌پرور و دانشمند بود، همواره از سوی اهل قلم و عالمان دینی، مورد احترام قرار می‌گرفت؛ هر چند، مقام و شأن علمی او در زمینه‌ی علوم دینی، به جایگاه رفیع سید علی و سید خلف نمی‌رسید.^{۱۶}

پایه‌ریزی و بسط آموزش علوم دینی و معارف اسلامی توسط سید مطلب سبب گردید تا در نسل‌های بعدی این امر تداوم یابد و فرزندان امرای مشعشعی فقط به فکر کسب قدرت و تصاحب حکم والی‌گری نبوده، شیوه‌ی علم‌اندوزی در حوزه‌ی معارف دینی را نیز پیشه‌ی خود سازند.^{۱۷}

سید علی بن سید عبدالله، مؤلف کتاب الرحلة المکیة، آخرین فرد از عصر طلایی شکوفایی علوم نزد مشعشعیان است. او حوادث مشعشعیان از تأسیس حکومت و روی کار آمدن سید محمد بن فلاح، تا سال ۱۱۲۸ قمری را به رشته‌ی تحریر در آورده است. از آن جا که کتاب مزبور مأخذ اصلی و عمده‌ی تاریخ‌نگاران، در تألیف تاریخ مشعشعیان بوده، از این رو سید علی، نام‌آورتر و معروف‌تر از نیاکان عالم و صاحب فضل خویش است. در حقیقت بدون

کتاب سید علی، نگارش تاریخ مشعشعیان امکان‌پذیر نبود؛ چنان‌چه بخش عمده و اصلی نوشته‌های احمد کسروی درباره‌ی تاریخ مشعشعیان، برگرفته از کتاب او می‌باشد و علی‌رغم دیدگاه‌ها و نظرات خصمانه و جانب‌دارانه‌اش نسبت به مشعشعیان، آن اثر را از جهت تاریخ مشعشعیان دارای ارزش بسیار می‌داند.^{۱۸} گفتنی است، کسروی هیچ‌گاه نام کتاب فوق را ذکر نکرده و فقط به کتاب سید علی، از آن نام می‌برد؛ اما محمد علی رنجبر، نام تاریخ مشعشعیان را بر آن نهاده است.

علاوه بر علمای مشعشی، باید از عبدعلی بن ناصر بن رحمه الحویزی (متوفی سال ۱۰۵۳ق) ادیب و شاعر آن دوره نیز یاد کرد، هر چند او در بصره می‌زیست و نزد دیریان از احترام و منزلت بالایی برخوردار بود؛ اما او نیز، پرورش یافته‌ی دوران طلایی شکوفایی علم و ادب نزد مشعشعیان است.^{۱۹} شیخ عبدعلی الحویزی علاوه بر عربی، به فارسی و ترکی نیز شعر می‌سرود و دیوان شعری به عربی، از او به یادگار مانده است. او برخی از اشعار خود را، شخصاً به سمع شیخ بهایی رسانده بود. تألیفات شیخ عبدعلی الحویزی عبارت از: *المعول فی شرح المطول، قطر الغمام فی شرح کلام الملوک الکلام*، هم‌چنین کتابی در نحو و حکمت و عروض و رساله‌ای در رمل، و کتابی در موسیقی است.^{۲۰}

به هر حال، روحیه‌ی علم‌اندوزی امرای مشعشی که با درایت و دانش‌پروری سید مطلب آغاز شده بود، فقط تا دو یا سه نسل ادامه یافت. پس از سید علی بن سیدعبدالله (سال ۱۱۲۸ق) مشعشعیان هیچ‌گاه افراد دانشمند و دانش‌پروری چون: سید خلف و پسرش سید علی به خود ندیدند. از سرنوشت مدرسه‌ی علوم دینی حویزه که به همت سید مطلب و با مدیریت شیخ عبداللطیف جامعی تأسیس شده بود، اطلاع دقیقی در دست نیست؛ مدرسه‌ای که می‌توانست با ادامه و گسترش فعالیت خویش، نسل‌های جدیدی از علما و فضلا را تربیت کرده و حویزه را مرکز و قطب علمی گرداند؛ اما کشمکش‌ها و تنازعات درون خاندان

مشعشعیان و افزایش بی‌رویه و لجام‌گسیخته‌ی میل و علاقه به قدرت، به همراه اختلافات و دسته‌بندی‌های خاندانی، سبب گردید تا حویزه به جای پیشرفت در حوزه‌ی علم و ادب، دچار پس‌رفت گردد. سرانجام کار بدان جا می‌رسد که مطلب دیگری، یعنی مولا مطلب، پسر سید محمد بن سید فرج الله، در سال ۱۱۷۵ قمری با پاشای بغداد متحد شده و با لشکر انبوهی بر شیخ سلمان، شیخ خردمند و کاردان کعبیان، یورش برد.

پی‌نوشت‌ها:

۱. میرزا عبدالله افندی تبریزی، *ریاض العلماء و حیاض الفضلا*، ج ۳، ص ۲۵۵.
۲. محمدعلی رنجبر، *مشعشعیان، ماهیت فکری - اجتماعی و فرایند تحولات تاریخی*، ص ۳۴۹.
۳. احمد کسروی، *تاریخ پانصد ساله‌ی خوزستان*، ص ۶۳. حتی کسروی به دانشمندی و دانش‌پروری سید مطلب، اذعان دارد و آن را ستایش می‌کند.
۴. کسروی، همان، ص ۷۰.
۵. همان، ص ۶۲.
۶. افندی تبریزی، همان، ج ۲، ص ۲۴۷.
۷. در حال حاضر، خلف آباد نام شهری است در ۹۰ کیلومتری جنوب شرقی اهواز بر سر راه جاده‌ی اهواز - ماه‌شهر. در دوره‌ی رضاخان، نام آن از خلف آباد به رامشیر تغییر کرد، اما هم‌چنان مردم آن را به همان نام می‌خوانند.
۸. رنجبر، همان، ص ۳۵۰.
۹. افندی تبریزی، همان، ص ۲۴۵.
۱۰. همان، ج ۴، ص ۷۷ - ۷۸.
۱۱. جاسم حسن شبر، *تاریخ مشعشعیان*، ص ۱۳۷.
۱۲. کسروی، همان، ص ۷۲؛ به نقل از تذکره‌ی شوشتر، *الرحلة المکیة*، سوده‌های جواهری.
۱۳. شبر، همان، ص ۱۳۷.
۱۴. کسروی، همان، ص ۷۰ و ۸۴.
۱۵. شبر، همان، ص ۱۳۸ - ۱۳۹.
۱۶. رنجبر، همان، ص ۳۵۱.
۱۷. افندی تبریزی، همان، ج ۴، ص ۷۷ - ۸۰.
۱۸. بررسی آراء و دیدگاه‌های کسروی درباره‌ی مشعشعیان، کعبیان و آلبوکاسب، موضوع پژوهش مفصل و جامعی است که نگارنده تحت عنوان «کسروی و تاریخ خوزستان» انجام

داده است و در آینده‌ی بسیار نزدیک به صورت کتاب، در دسترس علاقمندان قرار خواهد گرفت.

۱۹. بعد از وفات سید مبارک بن سید مطلب، شیخ عبدعلی الحویزی در رثای او قصیده‌ای سروده است. شبر، همان، ص ۱۱۳.

۲۰. شبر، همان.

منابع:

- افندی تبریزی، میرزا عبدالله، *ریاض العلماء و حیاض الفضلا*، ج ۳ (قم، ۱۴۰۱ق).
- رنجبر، محمد علی، *مشعشعیان، ماهیت فکری - اجتماعی و فرآیند تحولات تاریخی* (تهران، انتشارات آگاه، ۱۳۸۲).
- شبر، جاسم حسن، *تاریخ مشعشعیان* (تهران، چاپخانه الآداب، ۱۳۸۵ ق / ۱۹۶۵م).
- کسروی، احمد، *تاریخ پانصد ساله‌ی خوزستان* (تهران، انتشارات گام - پایدار، ۱۳۵۶ ش).